

РЕСПУБЛИКА БАНКЛАРИ ХАЛҚАРО РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ҲОЛАТИ

Тлеуов Медет Абдимуратович

КҚДУ мустақил изланувчиси

ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
Volume: 1 Issue: 3 DOI: https://doi.org/10.55439/INSURE/vol1_iss3/a9	Тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш мамлакатта хорижий инвестициялар ва халқаро кредитларни жалб қилиш миқёсини кенгайтиришнинг зарурий шарти ҳисобланади. Бироқ, бунинг учун, республика тижорат банклари фаолиятининг самарадорлик кўрсаткичлари халқаро андозалар талабларига жавоб бериши керак. Мақолада мамлакат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлган долзарб муаммолар аниқланган ва улани хал қилишга қаратилган илмий таклифлар ишлаб чиқилган.
KEYWORDS	<i>тижорат банки, халқаро рақобатбардошлик, кредит, актив, регулятив капитал, инновация, риск, маржа, даромад</i>

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони билан тасдиқланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида 2022-2026 йилларда 70 млрд. АҚШ доллари миқдорида хорижий инвестицияларни жалб қилиш, мамлакат фонд бозори айланмасини ҳозирги 200 млн. АҚШ долларидан 7 млрд. АҚШ долларига етказиш каби долзарб вазифалар қўйилган [1]. Бу эса, мамлакат тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш заруриятини юзага келтиради. Ўз навбатида, тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш банкларнинг халқаро рақобатбардошлигини баҳолашни такомиллаштириш ва уни яхшилашнинг илмий жиҳатдан асосланган йўллари ишлаб чиқишни тақозо этади.

Айни вақтда, ҳозирги даврда Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини баҳолашни такомиллаштириш ва уни яхшилаш билан боғлиқ бўлган долзарб муаммолар мавжуд. Жумладан, банкларнинг рақобатбардошлигини аниқ ва тўлиқ баҳолаш имконини берадиган кўрсаткичлар тизими республикамиз тижорат банкларида шакллантирилмаган.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи.

Н. Климованинг хулосасига кўра, тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини баҳолаш кўрсаткичларининг қуйидаги истеъмол мезонлари муҳим ўрин тутди:

- банк маҳсулотларининг ассортименти;
- кредитнинг максимал суммаси ва кредитлашнинг муддати;
- кредитларни тақдим этиш шартлари;
- миқдорларга хизмат кўрсатиш сифати;
- фаолиятнинг диверсификацияси;
- фойдаланиладиган технологиялар;
- банкнинг филиаллар тармоғи;
- тижорат банкнинг халқаро операциялари;
- банк ва унинг филиаллари тўғрисидаги маълумотларнинг

шаффофлиги;

- банкнинг миссияси ва стратегияси;
- банкнинг репутацияси;
- банкнинг молия бозорларидаги фаолиятининг давомийлиги

[2].

Ж. Синкининг хулосасига кўра, иккиламчи қимматли қоғозлар бозори ривожланган ва кутилаётган даромад назарияси кенг қўлланилаётган ҳозирги шароитда тижорат банклари ликвидлигини таъминлашда уларнинг федерал фондлар, депозит сертификатлари каби активларини сотишдан ва репо битимларидан кенг фойдаланиш лозим [3].

Ҳақиқатдан ҳам, АҚШ ҳукуматининг қимматли қоғозларни эмиссия қилувчи йирик субъект эканлиги Марказий банкка (Федерал захира тизими) очик бозор операциялари орқали тижорат банкларининг ликвидлигига кучли таъсир қилиш имконини беради.

Тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини таъминлашда уларни етарли даражада ликвидли бўлиши муҳим роль ўйнайди. Шу жиҳатдан олганда, О.Семибратованинг тижорат банкларининг ликвидлигини таъминлаш хусусидаги хулосаси муҳим аҳамият касб этади.

О. Семибратованинг хулосасига кўра, тижорат банкнинг ликвидлигига нисбатан ёндашув қуйидагиларни кўзда тутди:

- тижорат банки бухгалтерия баланснинг активлари ва пасивларининг қолдиқлари тўғрисидаги маълумотлар асосида ликвидлик даражасини аниқлаш;
- ликвидликни пулга айлана оладиган активлар баҳоланаётган пайтда ўлчаш;
- ликвидли активларнинг маълум санадаги мавжуд даражаси ликвидли активларга бўлган талаб билан таққосланади;
- банк ликвидлигининг даражасини ўтган даврлардаги баланс маълумотлари бўйича ҳам баҳолаш [4].

И.Юдинанинг хулосасига кўра, ривожланаётган давлатларда тижорат банкларининг даромад базасининг ҳолати бевосита кредит риси даражасига боғлиқ бўлиб, миллий валютанинг кадрисланиши натижасида хорижий валютада кредит олган миқдорларни кредитни қайтара олмай қолишлари кредит риси даражасини ошиб кетишига олиб келади [5].

Т. Брэдфорднинг хулосасига кўра, банкларнинг тўлов хизматлари амалиётидаги муҳим инновациялардан бири бўлиб, чекларни конверсия қилиш ҳисобланади. Бунда чеклар электрон транзакцияларга айлантирилади. Чекларни конверсия қилиш биринчи марта АҚШ амалиётида Федерал захира тизими томонидан

1-жадвал

**Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият Миллий
банкда регулятив капитал ва активларнинг рискка тортилган
суммасининг йиллик ўсиш суръатлари, фоизда¹**

Кўрсаткичлар	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
Регулятив капиталнинг ўсиш суръати	250,7	119,1	229,6	105,6	106,5
Активларнинг рискка тортилган суммасининг ўсиш суръати	259,7	118,5	128,3	130,3	118,7

ишлаб чиқилган “Check 21” тизими орқали 2004 йил октябрда амалга оширилди. Чекларни конверсия қилиш қоғоз чекларни клиринг қилиш билан боғлиқ бўлган харажатларни сезиларли даражада камайтиради. Аммо, банкларга барибир чекни қоғоз варианты керак. Чунки, улар чекнинг қоғоз вариантыни кунлик ҳужжат сифатида сақлаб қўйиши керак [6].

Б.Бердияровнинг фикрига кўра, ХВФ томондан тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини баҳолаш мақсадида таклиф этилган мазкур тизим банкларнинг ликвидлиги ва тўлов қобилиятини тўлақонли тавсифлаш имконини беради. Фақатгина тизимдаги кўрсаткичлар қаторига қўшимча равишда қуйидаги ликвидлилик кўрсаткичларини киритиш мақсадга мувофиқ:

- лаҳзали ликвидлилик коэффициенти;
- жорий ликвидлилик коэффициенти;
- ликвидлиликни қоплаш меъёри коэффициенти;
- соф барқарор молиялаштириш меъёри коэффициенти [7].

барқарорлигига таъсир қилувчи эҳтимолий рискларнинг юзага келишини минималлаштириш мақсадида, такомиллаштириш;

– тижорат банкларининг ликвидлигига қўйиладиган меъёр ва талабларни ҳисоблаш методикасини такомиллаштириш [8].

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлик даражасига баҳо бериш учун дастлаб уларнинг тўловга қобилигига баҳо берамиз.

1-жадвалда келтирилган маълумотлар яққол кўрсатадики, ТИФ Миллий банкда 2017-2021 йилларда регулятив капиталнинг ўсиш суръати билан активларнинг рискка тортилган суммасининг ўсиш суръати ўртасидаги мутаносиблик таъминланмаган. Масалан, 2017, 2020 ва 2021 йилларда активларнинг рискка тортилган суммасининг ўсиш суръати регулятив капиталнинг ўсиш суръатидан юқори бўлган. Бу эса, Миллий банк капиталининг етариллигини таъминлаш нуктаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

2-жадвал

**Таши иқтисодий фаолият Миллий банкда соф фоизли маржа ва
бир сўмлик активга тўғри келадиغان даромад даражаси², фоизда**

Кўрсаткичлар	2017й.	2018й.	2019й.	2020й.	2021й.	2021 йилда 2017 йилга нисбатан ўзгариши, ф.п.
Соф фоизли маржа	1,3	0,9	0,9	1,7	2,3	1,0
Бир сўмлик активга тўғри келадиغان даромад даражаси	5,9	5,3	4,4	6,2	8,9	3,0

О.Саттаровнинг фикрига кўра, Ўзбекистон банк тизимининг барқарорлигини таъминлаш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

- тижорат банкларининг ликвидлиги ва капиталининг етариллигига нисбатан белгиланадиган меъёрий талабларни такомиллаштириш лозим;
- банкларнинг корпоратив бошқарув тизимини, етакчи хорижий банклар ва молия институтларининг тажрибасини чуқур ўрганиш асосида, такомиллаштириш;
- жалб қилинадиган депозитларнинг фоиз ставкаларини қайта молиялаш ставкаси ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларга боғлиқ ҳолда ўрнатиш тизимини ишлаб чиқиш;
- депозит операцияларига нисбатан норматив талабларни такомиллаштириш, аҳоли омонатларини жалб қилиш таркиби ва шартларини оптималлаштириш бўйича талабларни, банкларнинг

2-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, ТИФ Миллий банкда 2021 йилда 2017 йилга нисбатан соф фоизли маржа ва бир сўмлик активга тўғри келадиغان даромад даражаси кўрсаткичларининг даражаси ошган. Бу эса, банкнинг даромад базасини мустаҳкамлаш нуктаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади. Аммо, таҳлил қилинган давр мобайнида соф фоизли маржа кўрсаткичини меъёрий даражадан (4,5%) анча паст бўлганлиги банкнинг даромад базасини мустаҳкамлаш нуктаи-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

2-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, ТИФ Миллий банкда бир сўмлик активга тўғри келадиغان даромад даражаси 2019-2021 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Бу эса, банкнинг даромад базасини мустаҳкамлаш нуктаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

3-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида Ташқи иқтисодий фаолият (ТИФ) Миллий
банкда соф фойда, активларнинг рискка тортилган суммаси ва соф
фойданинг даражаси³**

Кўрсаткичлар	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.
Соф фойда, млрд. сўм	157	354	506	1 043	905
Активларни рискка тортилган суммаси, млрд. сўм	10 936	28 397	33 650	41 658	53 820
Соф фойдани активларнинг рискка тортилган суммасига нисбатан даражаси, %	1,4	1,2	1,5	2,5	1,7

ТИФ Миллий банкида соф фойзли маржа кўрсаткичининг меъёрий даражадан паст бўлганлиги, фикримизча, қуйидаги сабаблар билан изоҳланади:

*фоизли харажатларнинг ўсиш суръатини соф фойзли даромадларнинг ўсиш суръатидан юқори эканлиги;

*фоизли даромадларнинг ўсиш суръати билан фойзли харажатларнинг ўсиш суръати ўртасида мутаносибликнинг мавжуд эмаслиги;

*соф фойда микдорининг активлар суммасига нисбатан жуда кичиклиги.

3-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, ТИФ Миллий банки соф фойдасининг микдори 2016-2019 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган. Аммо, банкнинг соф фойдаси микдори 2020 йилда 2019 йилга нисбатан камайган.

3-жадвал маълумотларидан кўринадики, ТИФ Миллий банки активларининг риска тортилган суммаси 2016-2020 йилларда ўсиш тенденциясига эга бўлган.

3-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, ТИФ Миллий банки соф фойдасининг даражаси фақат 2019 йилда меъёрий талаб даражасида бўлган, яъни 2,0 фойздан юқори бўлган. Қолган таҳлил қилинган йилларда соф фойданинг даражаси паст бўлган. Бу эса, Миллий банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш нукта-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

Таҳлил қилинган давр мобайнида ТИФ Миллий банкида соф фойданинг даражасини паст бўлганлиги қуйидаги сабаблар билан изоҳланади:

– соф фойда микдорининг банк активларининг риска тортилган суммасига нисбатан жуда кичик эканлиги;

– соф фойданинг ўсиш суръати билан активларнинг ўсиш суръати ўртасидаги мутаносибликни таъминланмаганлиги. Масалан, 2020 йилда 2019 йилга нисбатан Миллий банк активларининг риска тортилган суммаси 29,2 фойзга кўпайгани ҳолда, соф фойдасининг микдори 13,2 фойзга камайган.

Хулоса ва тақлифлар

Тадқиқот жараёнида қуйидаги хулосаларни шакллантирдик:

*тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини таъминлашда уларнинг ликвидлиги, тўловга қобилиги ва молиявий барқарорлиги муҳим ўрин тутди;

*ТИФ Миллий банкида 2017-2021 йилларда регулятив капиталнинг ўсиш суръати билан активларнинг риска тортилган суммасининг ўсиш суръати ўртасидаги мутаносибликни таъминланмаганлиги банк капиталининг етарлигини таъминлаш нукта-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади;

*ТИФ Миллий банкида 2021 йилда 2017 йилга нисбатан соф фойзли маржа ва бир сўмлик активга тўғри келадиган даромад даражаси кўрсаткичларининг даражасини ошганлиги банкнинг даромад базасини мустаҳкамлаш нукта-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади, бироқ, таҳлил қилинган давр мобайнида соф фойзли маржа кўрсаткичини меъёрий даражадан (4,5%) анча паст бўлган;

*ТИФ Миллий банки соф фойдасининг даражаси фақат 2019 йилда меъёрий талаб даражасида бўлган, яъни 2,0 фойздан юқори бўлган. Қолган таҳлил қилинган йилларда соф фойданинг даражасини паст бўлганлиги Миллий банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш нукта-назаридан салбий ҳолат ҳисобланади.

Фикримизча, республикаимиз тижорат банкларининг халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

1. Ҳар бир тижорат банкнинг халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш стратегиясини ишлаб чиқиш лозим ва ушбу стратегия қуйидаги устувор йўналишлардан иборат бўлиши керак:

– банкларнинг самарадорлиги ва барқарорлигини ошириш;

– банк хизматлари турларини кенгайтириш ва миқдорларга хизмат кўрсатиш сифатини янада ошириш;

– банклар устидан амалга ошириладиган назоратни такомиллаштириш;

– банк қонунчилигини замонавий шароитларга мослаштириш;

– Банк назорати бўйича Базель қўмитасининг банкларнинг ликвидлиги, молиявий барқарорлиги ҳамда рискларни баҳолаш ва бошқариш бўйича тавсияларини амалиётга жорий этиш;

– банк сирини сақлаш;

– янги банк технологияларини жорий этиш;

– тижорат банкнинг инновациялар портфелини шакллантириш;

– банкнинг халқаро рақобатбардошлигини тўлиқ баҳолаш имконини берадиган кўрсаткичлар тизими.

3. Тижорат банкларининг ликвидлиги ва молиявий барқарорлигини халқаро андозалар талаблари даражасида бўлишига эришиш мақсадида, биринчидан, соф фойзли спрэд кўрсаткичининг меъёрий даражасини (1,25%) ва соф фойзли маржа кўрсаткичининг меъёрий даражасини (4,5 %) таъминлаш лозим; иккинчидан, тижорат банклари соф фойдасининг ўсиш суръати билан риска тортилган активларнинг ўсиш суръатлари ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш зарур; учинчидан, пасивларнинг барқарорлигини таъминлаш ва активларнинг оптимал таркибини шакллантириш керак, тўртинчидан, регулятив капиталнинг пасивлар ҳажмидаги салмоғини ошириш зарур.

Тижорат банкларида соф фойзли спрэд кўрсаткичининг меъёрий даражасини таъминлаш кредитлардан олинган фойзли даромадлар билан депозитларга қилинган фойзли харажатлар ўртасидаги оптимал нисбатни таъминлаш имконини беради. Бу эса, банкларнинг соф фойдасини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, кредитлар республикаимиз тижорат банкларининг активлари таркибида энг юқори салмокни эгаллаганлиги сабабли, кредитлардан олинган фойзли даромадлар уларнинг ялпи даромадлари ҳажмида юқори салмокни эгаллайди. Иккинчидан, муддатли ва жамғарма депозитлари тижорат банклари кредитлари учун асосий ресурс манбаи бўлиб ҳисобланади.

Reference:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги Фармони. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида//www.lex.uz.
2. Климова Н.В. Повышение международной конкурентоспособности российских банков//Аудит и финансовый анализ. – Москва, 2011. – № 6. – С. 77-81.
3. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – С. 648.
4. Семибратова, О.И. Банковское дело: учебник / М.: Академия, 2012. – С. 146.
5. Юдина И.Н. Банковская система в развивающихся экономиках: опыт становления, развития и кризисов. Монография. – М.: ИНФРА-М, 2013. – С. 230-231.
6. Bradford T. Payment Types at the Point Sale. Payments System Research Briefings. – Kansas City, 2006.
7. Бердияров Б.Т. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг ликвидлиги ва тўлов қобилиятини таъминлаш масалалари. И.ф.д. дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 73 б.
8. Саттаров О.Б. Актуальные вопросы обеспечения устойчивости банковской системы Республики Узбекистан//Банковское дело, 2016. – №9. – С. 25.